

A dunántúli földbirtokforgalom szociális kihatásai

ELŐADTA SOMOGYI FERENC

Sokat emlegetett igazság, régi magyar közmondás, hogy akié a föld, azé az ország. Érthető tehát, ha egyrészt minden korszak földbirtokosa, minden ország népe ragaszkodik az ősi röghöz, de másrészt a földszerzési vágy, mint ösztönös emberi tulajdonság, a földnélküliek és a bevándorlók, vagy nemzetiségek részéről újra meg újra megnyilvánul. Ennek az igazságnak és a vele szorosan összefüggő társadalmi törvényszerűségnek felismerésével magyarázhatjuk, miért volt a magyar föld 900 éven át a magyar nemzeté, miért kaphatott az egyén, mint a nemzeti közösség tagja, még birtoklásra is csak vérontással teljesített közszolgálatok jutalmaként részt belőle s miért örökíthette át azt utódaira is csak a vérségi kapcsolatok természetes vonalán, közszolgálatok (hivatalviselési és honvédelmi köteleességek) ellátására. Viszont a földért folytatott alkotmányos küzdelmek és parasztlázadások is erre vezethetők vissza.

1351-ig a családiság elve, később, 1848-ig az ősiség intézménye biztosította nemzeti érdekeinket az ellentétes társadalmi törekvések kiegyensúlyozásával. 1848 után azonban ez tisztán a földbirtokforgalom függvényévé válik. Magától érthető tehát, hogy a földbirtokforgalom társadalompolitikai következményei különös figyelmet érdemelnek. Főként, ha ismerjük Széchenyi Istvánnak még 1847 decemberében, az ősiség eltörlésével kapcsolatos vita során mondott szavait: „Ha az ősiség eltörltetik... és a nemesség megóvására egyéb intézkedések nem tételnek, ezen eladósodott ország idegen kezekbe kerül, s ha felvirágozik is, nem lesz többé magyar. Ha egyszerre mobilizáltatik hazánkban minden tulajdon, rögtön idegen kezekbe jut egész hazánk.”¹ Mert Széchenyi szörnyű jóslata beteljesedett. Eladó lett a föld és – megvették az országot. Erdély sorsa szomorú tanúbizonyság erre. Tokaji László tanulmánya² pedig arra is ékesen szóló bizonyíték, hogyan szakadt le az ősi Erdély földje tulajdonjogilag és gazdaságilag – a szabad földbirtokforgalom eredményeként – a magyar nemzet egységes testéről már a trianoni békeparancs előtt.

A mi feladatunk ezúttal csupán a dunántúli földbirtokforgalom szociális kihatásainak vizsgálatára szorítkozik. Erre is vázlatosan, szinte csak példázóan. Mert a rengeteg statisztikai és szociográfiai adat, még több gazdasági, szociálpolitikai s néplélektani szempont kimerítő feltárása, tudományos értékelése hosszadalmas lenne s talán most és itt felesleges is.

De miért kell a Dunántúl földbirtokforgalmának szociális vonatkozásaival külön foglalkoznunk? Válaszként akaratlanul is rávetődik magyar lelkünkre az utolsó félszázad magyar történelmének árnyéka. De talán jól is van ez így. Mert árnyékból – különösen

¹ Pesti Hirlap, 1847. december 16-i szám.

² Tokaji László, Eladó ország, Kolozsvár, 1913., 36 + CCXVIII. .

árnyékos helyre – élesebb a látás, mint verőfényes pontról. Már pedig a Dunántúl a magyar nemzeti társadalompolitika szempontjából erősen árnyékos vidék. Vegyük először nemzetiségeink 1930-as megoszlását. Kiténik, hogy amíg az Alföldön 93.6 s Északon 92· 1, addig a Dunántúlon csak 86.8 % magyar él, tehát itt legtöbb a nemzeti kisebbség. A németek 5.5% országos számarányával szemben itt éppen kétszeres arányban, 10.9%-ban foglalnak helyet.¹ Ehhez a tényleges adottsághoz kell számítanunk másodsor azt a német népi propagandát, amely ismételten túlzásokba téved. A sok közül csak egyik beszédes bizonyítékára hivatkozunk. Ez a „Volksdeutsche Strassenkarte von Ungarn,”² amely dunántúli nagy városokat és apró falvakat egészen azonos jelzéssel tüntet fel, nevezetesen piros körrel azokat a helységeket, amelyekben 50-100% a német és fekete körrel azokat, amelyekben magyarok laknak, vagy csupán kevesebb német él.³ így a 61.663 lelket számláló Pécs ugyanakkora helységnek tűnik fel rajta, mint a 796 lakossal bíró Nagyrápád, vagy a 242 lakosú Ökörvölgy.¹ Mondanunk is felesleges, hogy a magyar falvak feltüntetése nélkül a Dunántúlnak ez a térképe magyar szempontból is éppen olyan tanulságos, mint amilyen hasznos lehet a német népi propaganda szempontjából. Harmadszor a Dunántúl geopolitikai adottságaira is tekintettel kell lennünk. Nézzük csak meg a Dunamedencének Schmidt-Haack-féle német, vagy Pataki-féle magyar geopolitikai térképéből a Dunántúlra vonatkozó részletet, amely világosan mutatja, hogy a külső politikai nyomás két irányvonala éppen a Dunántúl északkeleti és délkeleti sarka felé tart.⁷

Ha pedig negyedszer mindehhez hozzátesszük, hogy hazánk földbirtokeloszlása is a Dunántúlon legkedvezőtlenebb, mert amíg az Alföldön 7,278.277 kat. holdból 2,038.028 kat, hold, Északon 2,427.602 kat. holdból 837.312 kat. hold, addig itt 6,375.965 kat. holdból 2,358.808 kat. hold az 500 kat. holdon felüli birtok/ akkor tárgyilagos érvekkel is eléggé indokolt a dunántúli földbirtokforgalom szociális kihatásainak önálló áttekintése.

Tudnunk kell még, hogy a Dunántúlon:

I.

1. az összes földbirtokok száma	750.378,	területe	6,375.965	kat. hold
2. az összes szabadforgalmú földbirtokok száma	733.916,	„	4,390.362	„ „
3. az összes korlátolt forgalmú földbirtokok száma	16.462,	„	1,985.603	„ „
4. a kettős, vagy többes foglalkozású magyar állampolgárok földbirtokainak száma	141.123,	„	350.196	„ „
5. a külföldi állampolgárok tulajdonában lévő szabadforgalmú földbirtokok száma	8.365,	„	98.554	„ „
6. az összes haszonbérletek száma	141.018,	„	978.279	„ „
7. a védett birtokok száma	25.177,	„	570.979	„ „
8. a földhözjuttatás száma	174.013,	„	277.676	„ „
9. a házhelyhezjuttatás száma	50.332,	„	12.081	„ „

6.

¹ Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 83. kötet I. rész, Demográfiai adatok, 24., 1.

² Iro-Verlag München, Carl Kremling. (Maszstab 1: 700.000)

³ „Zeichenerklärung: Ort mit 50-100% deutscher Bevölkerung; ort mit magyarischer, oder nur geringer deutscher Bevölkerung.”

⁴ Ellenben egyáltalán fel sem tünteti a térkép többek közt: Mecsekalját 2.021, Mecsekszabolcsot 4.671, Pellérdet 1.239, Somogyot 1.935, Vasast 2.366, Hosszúhetényt 2.786, Berkesdet 1.227, Komlót 2.187, Gödreszentmártont 580 lakossal ^tb. Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 83. kötet, 72-78. 1.

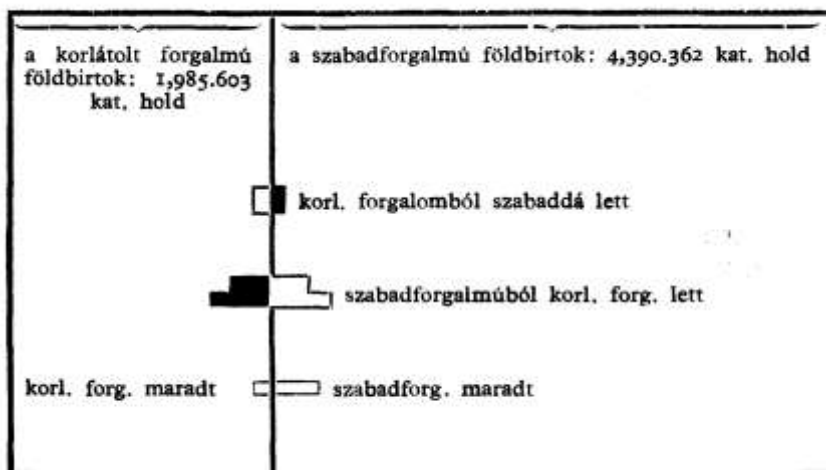
⁵ Schmidt-Haack, Der Donauraum – Geopolitisch. Gotha, Justus Perthes, (1: 750.000)

⁶ Pataki József, A Dunamedence geopolitikai térképe, 1: 3,700.000, Pécs, 1939.

⁷ L. bővebben Pataki József, Egy német geopolitikai térkép c. tanulmányát, Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet közleményei, III. évf. 2. szám, 1939. március 1., 9. 1.

⁹ Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 99. kötet, 13. 1.

az összes földbirtok: 6,375.965 kat. hold

A földbirtokforgalomnak ez a jelentéktelen aránya, különösen az örökösödés következtében tulajdonost cserélő birtokok figyelmen kívül hagyásával szinte döbbenetes mozdulatlanságot mutat. Önkénytelenül is felvetődik bennünk a kérdés: ez-e a magyar földnek az a szépen elgondolt szabad forgalma, melyet apáink egy évszázaddal ezelőtt azzal a hittel harcoltak ki, hogy általa földbirtokos nemességünk is megerősödik, a nemzeti közösségből addig kizárt jobbágyok ivadékaik pedig felemelkednek? Valójában tehát *először* is arról kell beszélnünk, hogy a földbirtoknak ez a mozdulatlansága, forgalmának ez a kis mértéke, milyen társadalmi hatásokkal jár.

1. A földbirtokforgalom csekélyisége következtében a társadalmi kapillaritás törvényszerűségének útján feltörekvő népi erők reménytelenül visszahullanak régi, sokszor „nincstelen” állapotukba és ott a legjobb esetben tétlenül pazarlódnak el, holott mind nemzetgazdasági, mind szociálpolitikai szempontból éppen ezeket lehetne leginkább értékesíteni.

2. A közép- és nagybirtokok cselédségének szociális helyzete javítható, de a cselédi sors lényegében, az önállósulási lehetőség hiányában rejlő szociális kérdés továbbra is megmarad. Mert a nemzeti társadalom szempontjából az önálló kisegzisztenciák, akik a saját akaratukból és erőfeszítésükkel, öntudatosan illeszkednek be a nemzeti társadalom gazdasági, szellemi-erkölcsi, kulturális rendszerébe, mindig értékesebbek maradnak, mint az önállósulás útjától elzárta.

3. A mezőgazdasági vándor- és idénymunkások helyzete ugyancsak a földbirtokforgalom egészséges arányainak hiányával függ össze. Alkalmazásuk szükségessége kétségtelenül azt bizonyítja, hogy a nagybirtokok nem tudnak állandóan eltartani annyi munkást, amennyinek munkaerejére valóban szükségük volna. Viszont egyes vidékek népessége kénytelen otthonától elszakadva, messze idegenben, a közismert szociális problémákat magában rejtő körülmények közt is olcsóbb díjazásért munkát vállalni, mint amilyen kereseti lehetőséget az adott viszonyok egyébként biztosítanának neki. Csakis ezzel magyarázható pl. Baranya vármegyének a vándormunkások tekintetében tapasztalható nagy vonzóereje, amely majdnem az egész Dunántúlra (Fehér, Tolna, Somogy, Vas és Zala vármegyékre) kiterjed s még más országrészekből is több vármegyére (Bács-Bodrog, Heves, Borsod és Békés vármegyére) hat. Igaz, hogy ennek

a vármegyének 62 községében mutatkozik munkáshiány, de viszont nem a nagy-, hanem a kisgazdaságok területén. A munkásvándorlás tehát csak az említett okra vezethető vissza.

4. A földbirtokforgalom szükséges mérvének hiánya leküzdhetetlen akadályt gördít a tehetősebb kisbirtokos-réteg további terjeszkedésének útjába is. Ennek a szomorú ténynek társadalmi következménye hon- és fajvédelmi szempontból, mint szociológusaink már annyiszor kifejtették, szinte felbecsülhetetlen károkat okoz, mert nemcsak az élet naposabb oldalairól, hanem a földi lét síkjáról is egész nemzedéksorokat vet vissza.

5. Az „egykezes” társadalmi tünetét legtöbbször ugyancsak a nagybirtokok halálgyűrűjének tulajdonítják. Sok tekintetben nem is ok nélkül, mert valóban a terjeszkedésben meggátolt kisbirtokosok a legegységesebbek.

6. A dunántúli földbirtokeloszlás és a földbirtokforgalom egészséges folyamatának hiánya szükségképpen rányomja bélyegét az itteni népesség természetes szaporodására és

7. a Dunántúl egyes vidékeinek, vármegyéinek *népsűrűségére*, tényleges és természetes szaporodására is. Az ezekre vonatkozó statisztikai adatok minden szónál szebben igazolják a hiányzó földbirtokforgalom káros következményeit:

Vármegye	Földbirtok 10.000 kat. holdakban		kisebbségek %-ban	Népsűrűség 1 □ km-re	Tényleges szaporodás	Természetes
	5—50	500-on felül				
Baranya	32	17	39'5	63'4	4'1	6'4
Fejér	18	35	11'4	57'5	3'3	12'7
Győr—Moson—Pozsony	14	13	15'0	66'3	7'0	15'0
Komárom—Esztergom	11	15	14'7	90'4	7'4	13'0
Somogy	35	53	6'3	57'4	4'7	6'8
Sopron	10	12	11'6	79'2	3'1	12'9
Tolna	26	19	25'1	74'8	1'3	6'9
Vas	25	13	6'0	83'2	2'6	11'8
Veszprém	23	29	9'4	61'5	4'8	10'8
Zala	25	26	2'5	75'1	5'2	10'3
Pest (pomázi járás)	4	5	50'0	131'1	21'4	13'2

Ne folytassuk tovább, de mielőtt áttérnénk a meglévő kis földbirtokforgalom kihatásainak vázolására, szögezzük le, hogy mindezeket a káros következményeket az egészséges földbirtokforgalom részben megszüntethetné, részben jóval csökkenthetné, mert az érintett szociális kihatások éppen az ellenkező irányban érvényesülnének. A jelenlegi adottságok mellett azonban még a földbirtok forgalmával kapcsolatosan is majdnem kizárólag csupán kedvezőtlen társadalmi hatásokról beszélhetünk. Vegyünk néhány példát erre is.

1. A nagybirtokok testéről a földbirtokforgalom következtében leporladó részek idénymunkásai és mezőgazdasági cselédei kereset nélkül maradnak, mert a leváló területek rendszerint olyan kisbirtokosok tulajdonába mennek át, akik máris munkafelesleggel rendelkeznek – azért szereznek újabb földnyelveket – munkásokra tehát nincs

szükségük. Bár pillanatnyilag ez a szociális kihatás veszélyt egyáltalán nem jelent, mégis gondoskodnunk kell, hogy a mezőgazdasági proletariátus tömege a jövőben semmiképpen se növekedjék.

2. Az előbbi szempont jelentősége fokozódik, ha tudjuk, hogy a „nincstelének” feltörekvése a földbirtokforgalom révén alig érvényesülhet, mert hiszen az eladó földeket a tehetősebb kisbirtokosok vásárolják meg a föld valódi értékénél jelentékenyen magasabb árért. A megfelelő hitelfedezettel rendelkező kisbirtokos ezt könnyen megteheti. A sovány napszámbérből tengődő s rendszerint sokgyermekes mezőgazdasági munkás azonban erre minden vállalkozó szellem dacára is képtelen, mert ingatlanfedezete nincs.

3. Súlyosbíttja vidékünk szociális helyzetét az a körülmény is, hogy a szabadkézből eladó földek jórészt, az árverésre kerülő birtokokat pedig majdnem teljes egészében hitelintézetek, ügyvédek vagy zsidók vásárolják meg, természetesen a föld valódi értékénél mindig aránytalanul kisebb áron. A hitelintézet és az ügyvéd azután rendszerint szokatlanul magas áron, „igen kedvező”, hosszú lejáratú kölcsön folyósításával továbbítja előnyösen szerzett birtokát. A földéhes kisember boldogan belemegy az ilyen vásárba, de később sokszor még a kamatokat sem tudja előteremteni. Ha még az agrárollóval is számolunk, nem csodálkozhatunk többé, hogy ilyenkor a kérdéses földbirtok forgalmának szociális kihatásai kézzelfoghatóan és szemmel láthatóan jelentkeznek a vásárlón és egész családján, mert nem egyszer a ruházaton, vagy sokszor a betevő falaton takarítja meg az esedékes kamatok és tőketörlesztési részletek összegét.

4. Gyakran előfordul, hogy a várva-várt földbirtokot valaki elvásárolja az arra számítók elől. Az ilyesminek szociális kihatásai nem kívánnak bővebb magyarázatot. Külön is meg kell azonban említenünk azt az elkedvetlenítő lelki hatást, amelyet az ilyen esetek természetesen okoznak. Nemzedékek jövője válik reménytelenné, ami társadalmi vonatkozásban is erősen érezteti hatását.

5. Lépten-nyomon találkozhatunk olyan helyzettel is, hogy a község határ birtokai más községbeliek tulajdonába kerülnek. A baranyamegyei Gödreszentmárton határa erre valósággal elrettentő példa. Itt közvetlenül a kertek alatt már a szomszédos falvak birtokai húzódnak, ellenben a falubeliek földjei fél- és egyórányi távolságra vannak. Az ehhez hasonló körülmények közt élő gazdák rengeteg időt és munkaerőt veszítenek az ide-oda járással-kelessel, a mezőgazdasági munkások pedig más községekben vagy vidékeken kénytelenek vándormunkát keresni, ami nemcsak a megélhetést nehezíti, hanem a családi életet is bomlasztja.

6. Könnyű volna mindezen segíteni – mondhatná valaki – az állami elővásárlási jog gyakorlásával. Ez – így feltételes módban – igaz is, de különben téves következtetésekre adhat okot. Mert az elővásárlási jogot csak az 50 kat. holdnál nagyobb földbirtokra vonatkozólag lehet gyakorolni. A földbirtokforgalom azonban – főleg szociális vonatkozásokban – éppen az 50 kat. holdnál kisebb, sőt az egészen apró, pár száz négyszögöles birtokrészek tekintetében a legélénkebb. És a közigazgatás ellenőrzése alól éppen ezek a szociálpolitikai szempontból nagy jelentőséggel bíró földterületek csúsznak ki. Pedig az ilyen kis parcelláknak tudatos forgalmával, összevásárlásával és a mezőgazdasági munkások tulajdonába juttatásával egyszerre két vonatkozásban is hasznosan irányíthatnók a kisemberek életét. Egyrészt azt a kisbirtokost, aki szorult helyzetében rászánja magát földjének árubabocsátására, megkímélnék az ilyenkor szükségképpen mutatkozó ráfizetéstől, mert biztosíthatnók neki a föld rendes értékét. Másrészt a nincstelenekeket is

ravezethetnők az emelkedés, a gyarapodás útjára, mert a kertgazdálkodás fokozatos bevezetésével némi mellékjövedelemhez is hozzájuttathatnák őket.

7. A magyarság szempontjából végül a dunántúli földbirtokforgalomnak egészen különálló, súlyos kihatása a németiség fokozatos, lassú, de határozott előretörése. Ha egyénenként vizsgáljuk a földszerzés eseteit, önkéntelenül is Dénes István beszédes példái jutnak eszünkbe, amelyekkel azt igyekeznek bebizonyítani, hogy a Dunántúlon „minden eladó kisbirtok, minden dobra kerülő magyar ház új gazdája sváb”.¹ Mert akármennyire sok túlzás van is ebben a megállapításban, annyi mégis bizonyos, hogy a dunántúli földbirtokvásárlások – mind a szokásos adásvétel, mind a parcellázások eredményeként – a németek túlnyomó térfoglalását mutatják.

Ennek a társadalmi jelenségnek okát kutatva általában azt szokták mondani, hogy a német igénytelenebb, szorgalmasabb és takarékosabb a magyarnál; újabban sokat emlegetik a németiség faji öntudatának növekedését is. Kétségtelen, hogy a magyarban sok az úrhatnamság és valami keleti kényelemszeretet, csodavárás is; talán a magyarság népi öntudata sem olyan erős, mint a kisebbségé. De földszeretete és földszerzési törekvése semmivel sem kisebb, sőt nyugodtan állíthatjuk, jóval nagyobb, mint az itt élő németiségé. Csakhogy: a kisember számára földszerzési lehetőséget biztosító kisbirtokok éppen a németek által sűrűn lakott vidékeken: Tolna, Baranya, Mosón, Sopron vármegyékben található. Ellenben a magyarlakta tájakon, pl. Fejér, Somogy és Zala vármegyékben a kisbirtokok erősen háttérbe szorulnak. Az itt élő magyar népesség tehát sem a terjeszkedési lehetőséget biztosító, sem az ingatlanfedezetet nyújtó kisbirtokokkal nem rendelkezik. Érthető tehát, miért tud éppen a németiség előretörni s miért juthat évente több ezer kat. hold magyar földhöz.

Ennél a pontnál azonban számolnunk kell azzal is, hogy nem tudjuk pontosan megállapítani, vajjon a németiség valóban milyen mértékben hódít a Dunántúlon tért, mert ehhez a telekkönyvi szerző, vagy tulajdonos egyéni statisztikai adatgyűjtőivét is esetről-esetre látnunk kellene. Hacsak a névelemző módszer súlyos tévedéseibe nem akarunk esni, mint ahogyan ezt már a németek is kezdik, éppen a Dunántúlra vonatkozólag. Mert ilyen módszerrel valóban különös dolgok derülnének ki. Csak egyetlen példát említsünk: a baranyamegyei Magyarbóly határában tervezett földhözjuttatásra jelentkező 39 mezőgazdasági munkás és cseléd közül csak 11 a magyarnevű. A többi: Buschbach, Hohmann, Heller, Hengl, Zettl, Vittenberger, Oszvald, Rusz, Markovics, Reznicek, Tiegelmann, Hengl, Schultz, Schuhmann, Krisztmann, Lasztovica és ezekhez hasonló nevek birtokosai, de az ottani vezetők határozott állítása szerint egytől egyig becsületes, derék, jó magyarok.

Mi tehát a névelemző módszert mások részéről sem tűrhetjük, magunk sem alkalmazhatjuk. De: a névelemzések és a disszimiláció mai fejlett korszakában joggal támad fel bennünk az aggodalom: vajjon az idegenhangzású neveket viselő egyszerű falusi emberek, akik ma még a legjobb magyarok, adhatnak-e kellő biztosítékot arra nézve, hogy unokáik, dédunokáik is azok maradnak? S ezért bizony – valljuk meg nyíltan – a dunántúli földbirtokforgalom szociális kihatásai közül a magyar nemzeti társadalom szempontjából azt a folyamatot kell a legsúlyosabbnak tekintenünk, amelynek eredményeként a Hajdú-, Mátyás-, Nemes-, Hegedűs-, Nagy-, Jó-, Papp-, Szekeres családok tulajdonából a Léderer-, Zimmermann-, Böhm-, Réder-, Ébert-, Burghart-,

¹ Dénes István: Mentsük meg a Dunántúlt! Budapest, 1936., 54. 1.

Móring-, Schmidt-, Steiner-, Krisztián-, Markovacz-, Ferencsics- és Szobics-családok kezére jut a magyar vérrrel szerzett és ezer éven át magyar vérrrel, magyar könnyel s verejtékkal örzött magyar föld. Ugyanakkor, amikor a nemzet- és államalkotó magyarság óriási tömegei önhibájukon kívül nem tudnak röghöz jutni, mert még hitelműveleti alappal sem rendelkeznek.

Akaratlanul is újabb kérdést kell itt felvetnünk: vajjon egészségesnek mondható-e – bármelyik nemzeti társadalom szempontjából – ha kisebbségeinek aránytalan terjeszkedését valamelyik nemzet ölbetett kézzel szemléli, vagy tűri olyan látszatok növekedését, amelyek más, öntudatos nemzetek részéről politikai nyomás alapjául szolgálhatnak? És a válasz megadásánál nem szabad elfelejtenünk, hogy az itt lakó német kisebbséget annak idején tudatos telepítés ültette birtokba, juttatta olyan lehetőségekhez, amelyeknek előnyeit még ma is élvezzi.¹ De arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy közel négy évszázadon keresztül elnémetesítési törekvések folytak ezen a földön. Ha semmi másért, már ezért is nemcsak jogunk, de kötelességünk a magyarság megerősítése és földhözjutásának megkönnyítése érdekében mindent elkövetni. Ha ugyan Széchenyi jóslatából / és Erdély szomorú sorsából egyáltalán s még idejében okulni akarunk. Mert a Dunántúlon már nem elég családvédelemről, földbirtokreformról, vagy szociális gondoskodásról beszélni, hanem kifejezetten magyar családvédelemről, magyar földbirtokreformról és magyar szociális gondoskodásról kell intézményesen gondoskodni. A Dunántúlon ugyanis minden szociális vonatkozású ténykedés vagy magatartás a magyarság létét erősíti, vagy pedig gyengíti, – akár tudatosan történik ez, akár öntudatlanul.

A dunántúli föld sorsán keresztül nemcsak magyar fajtánk érdekéről, hanem ezeréves hazánk jövőjéről kell gondoskodnunk. A szociális tartalommal telített közigazgatás végrehajtó munkájának tehát öntudatos magyar cselekvésnek kell lennie.

¹ Az erre vonatkozó gazdag irodalomból csak párat említünk: Buchmann Károly, A dél-magyarországi telepítések története, I. Bánát. Budapest, 1936., különösen a 42., 46., 48. és 50. l.; Weidlein János, A tolnamegyei német telepítések, Budapest, 1937.; Faas, Otto, Deutsches Bauerntum im Bergland der Schwäbischen Türkei, Stuttgart, 1936.; Várady Ferenc, Baranya múltja és jelene, J-II., stb,